

Timurlularda Bilim Politikası

Doç. Dr. Saffet BİLHAN (*)

Bir devletin hem genel politikası, hem de özellikle, bilime yönelik politikası, bilimin gelişmesinde önemli etkindir. Bilimsel ilerleme, bilimsel araştırmaların süreklilik kazanması ile mümkündür; bu ise, en güçlü ve en sürekli toplumsal örgüt olan devletin desteği ile sağlanır. Çünkü, bilim alanı kesintilere, duraklamalara tahammül edemez; bilimsel ilerleyişte, nedenler keşfedilip sonuçlara geçilirken, bu sonuçlar, daha sonra bulunacak sonuçların verileri veya nedenleri olabilirler. Burada etkileşim devamlıdır; aralarındaki bağlantılar yitirilmeden aşama - aşama yeni buluşlara geçilir.

Bilimin gelişmesinde olumlu veya olumsuz etkisi bulunan çevre koşullarından biri devletin bilim politikasıdır. Tarih boyunca birçok bilim adamları (1) bu konudaki takdirlerini veya şikâyetlerini çeşitli tarzda dile getirmişlerdir. Nitekim, onbirinci yüzyılda yaşamış ünlü Türk Bilgini BİRÜNİ (veya BEYRUNİ) bu konudaki şikâyet ve temennilerini şu sözlerle belirtiyor : «İlimler çok ve çeşitlidir. Eğer ilimlerin inkişaf ve yükseliş devirlerinde, herkesçe rağbete mazhar oldukları, insanların sadece ilme değil, fakat onun müntesiplerine de saygı ve itibar gösterdikleri çağlarda, kamu düşünce ve ilgisi ilimlere yöneltilirse, ilimlerin sayısı daha da büyük olabilir. Böyle bir durumu meydana getirmek, her şeyden önce,

(*) A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) XI. Yüzyıl bilginlerinden matematikçi Kerhi (veya Kereci)'nin bu konudaki görüşü için bak : David Eugène Smith, History of Mathematics C. II, 1925, sa. 388. Birüni'nin görüşleri için bak : Aydın Sayılı, Araştırma Dergisi, DTCF, 1963, sa. 15 vd. Ayrıca, Sachau, Alberuni's India, C. I, sa. 152.

insanları idare eden kimselerin» (2, Birûnî'ye göre özellikle üst düzeydeki yöneticilerin sorumluluk ve görevleri dahilindedir. Birûnî, şikâyetlerini «zamanımız böyle bir çağ olmadığı gibi tam zıd vasıflardadır» şeklinde belirledikten sonra, böyle bir durumda bilimsel ilerlemenin olamayacağını vurguluyor: «Bu sebeple, zamanımızda yeni bir ilmin veya yeni bir araştırma dalının doğması imkânsızdır.»

Devlet adamlarının veya devletin üst düzeyindeki kişiler üzerinde etkili olan kimselerin tutumları, bilim adamlarını teşvik edici olduğu dönemlerde, bilimsel etkinlikler hız kazanmıştır. Bunun en belirgin örneğini **Bilgin Hükümdarlar Devleti** diye nitelendirilen Timurlu Türk devletinde görmekteyiz.

Timur (1336 - 1405), yaşadığı çağı ve içinde bulunduğu coğrafi koşulları çok iyi değerlendirerek Türkistan'a silinmez damgasını vuran büyük bir imparatorluğun kurucusu ve parlak bir uygarlığın öncüsü oldu.

Timur'un türbesini ziyaret eden ünlü bir bilim adamı olan İspanyol elçisi Clavijo (3), Timurlu devletin kurucusu Timur'un bilim adamlarına olan yakınlığını şu sözlerle dile getiriyor: «O, insanları ifna (imha) ederken bile sanatkârlara, ustalara kıymamış, kendi devleti arazisine yerleştirmiş, cahil olmasına rağmen sert şahsiyetini bilginlerle ihata etmiştir. Büyük yapılar ve kamu yararına hizmeti eden birçok tesisler, onun adını taşır.»

Gerçekten Timur'un kendisi, ciddi bir öğrenim görmüş değildir. Fakat, onda mevcut olan devlet kurma dehası, bir devletin sürekliliği için gerekli olan koşulları da ona sezdirmiştir.

Dünya tarihi, çoğu kez cahil devlet adamlarının, bilim ve bilim adamlarına karşı kaba davranmakla bu zayıf yönlerini kapatmaya çalıştıklarına tanık olmuştur. Oysa Timur, tam aksine, tüm ülkesini, özellikle sarayını bilim ve sanat adamlarına açmış olmakla hem bu zayıf yönünü telâfi etmiş, hem de böyle bir ortamda yetişen çocukları, Bilgin Hükümdarlar Devleti'nin kurucusu olma şerefini babalarına kazandırma olanağını da O'nun siyaseti sayesinde elde etmişlerdir.

(2) Aydın Sayılı'nın (Ortaçağ İslâm Dünyasındaki İlmî Çalışma) başlığını taşıyan makalesi —yukarıda adı geçen dergide— İslâm dünyasının bilimsel ilerleme ve gerileme nedenlerini büyük bir açıklıkla ortaya koymaktadır.

(3) RASONY, Tarihte Türklük, Ankara, 1971, sa. 187.

Timur, devletini üç temel üzerinde yükselterek güçlendirmek istiyordu. Bu temellerden biri fetihlerle ülke sınırlarını genişletmek, ikincisi yasal düzenlemelerle devlet örgütünü sağlamlaştırmak; üçüncüsü, bilim ve sanat etkinlikleriyle ülkesine aydın ufuklar açmak, uygar ve ileri bir toplum yaratmaktır.

Timur, bütün yaşamını at üstünde geçirmiş, fetihlerden fetihlere koşmuştur. Altay Dağları, Karadeniz, Akdeniz ve İndus'un çevrelediği topraklar, onun imparatorluğunu, kısa bir süre için de olsa, tanımış oldu. Yasal düzenlemelere gelince, bu konuda Timur'un devleti, Cengiz Han devletinin bir devamı niteliğini taşır. Cengiz Han'ın yasası, Timur'un ülkesinde **Tüzükât** (4) olarak yeniden düzenlendi. Bu yasa, ilkel anlamda bir anayasa niteliğini taşır. Toplumsal yaşama yön verecek bir çok hükümleriyle birlikte, bilimsel yaşamı düzenleyecek hükümleri de içermektedir. Tüzükât, toplumun meslek ve görevlere göre örgütsel sınıflarını belirlerken, hekimler, astrologlar, matematikçiler, tarihçiler, vaka-yazarlar, nese-yazarlar, mütasavvifler, ilâhiyatçılar... gibi bilim ve irfan kesimine de yer vermektedir. Üst düzeyde öğretim ve araştırma yapan müderrisler, genel öğretimi yürüten öğretmenler önemli bir yer işgal ederler. Ayrıca, Tüzükât, şairlere, rakkase (dansöz)lere, müzisyen ve şarkıcılara da yer vermiştir.

Timurlu devleti örgütünde yolcular (seyyah ve turistler) ve terkedilmiş mallar veziri bulunurdu (2). Bu vezirin görevi, özellikle savaş sonucu bırakılmış malların statüsünü düzenlemek, ülkeye sürekli veya geçici olarak yeni gelmiş insanların sorunlarını çözmek idi. Fakat bu vezir, aynı zamanda dışarıdan gelen bilginlerin sanatkârların iyi karşılanmalarını, bunlar arasında tanınmış yüksek düzeyde bilginlerin hükümdara takdim edilmesini sağlardı. Bugün üstün beyin gücü dediğimiz, bilim ve sanat alanında yetişmiş kimseleri kapsayan insan gücüne, Timurlu sultanları son derece önem verir; ülkelerine gelecek yabancılara her türlü kolaylığı göstermeği yasal metinleri olan **Tüzükât**'a geçirmişlerdi. Timurlular döneminde, bilginlerin, sanatkârların, hangi alanda olursa olsun belirli becerileri olanların Timurluların yönetiminde olan bölgelere doğru aktığını görmekteyiz. Timur, ülkeleri fethettiği zaman, oralarda büyük yıkıntılar yaptığına dair abartılmış hikâyeleri bir yana bırakırsak, bilginlere büyük saygı gösterdiği ve bilginlerin ona katılarak peşinde gittikleri, savaşlarda bile onunla birlik-

(4) Saffet BİLHAN, Orta Asya Türk Devletlerinde Eğitim, Bilim ve Sanat Hareketleri, (çoğaltma) A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak., 1978, sa. 136 vd.

te dolaştıkları, tarihçilerin yerel kaynakları değerlendiren önem li eserler verdikleri bir olgudur. Bu tarzda eser yazan tarihçileri örnek vermek gerekirse : Ruz-nâme-i gazavât-i Hindistan adlı tarih kitabını yazan Giyaseddin Ali (Hindistan seferri sırasında 1398-1399); Cuş-u Huruş'un yazarı Şeyh Mahmud Zengi (öl. 806/1403), bunun oğlu Şeyh Kutbuddin; Semerkantlı Safiyy ed-Dîn Hutlâni; Mevlâna Nizameddin Şâmi, bu ünlü tarihçi ve bilginlerden bazılarıdır.

Timurlu beylerin sarayları birer akademi niteliğinde etkinlik gösterirdi. Her ilde, yerel yönetimin mutlaka bulundurması zorunlu olan kurumlar arasında : Okul, cami, mănastır, hastane, otel, vali konağı, mahkeme binası, karakol binası.. yer alır. Burada okulun önemi büyüktür ve değişik öğretim kademelerini içeren okullar bulunurdu. Devletin ileri gelenlerinin okul açmaları, aralarında hem bir yarış, hem de büyük bir iftihar vesilesi idi. Zenginler ve gönüllü kuruluşların açtıkları okulların sayısı sürekli çoğalıyordu. Ayrıca camiler, birer ibadet yeri olmakla birlikte, her türlü bilimsel düşünce ve akımların araştırma ve incelenmesine de geniş olanak sağlıyordu. Yüksek düzeydeki okullarda (medreseler) ve camilerde işlenen konular, saraylara, vali konaklarına kadar yansıyor ve buralarda, entellektüel gruplar arasında yeni katkılarla geniş ufuklar açıyor, zengin bir kültür ortamını oluşturuyordu.

Bilgin Hükümdarlar :

Timur'un gerek çocukları, gerek torunları, Herat, Semerkant, Buhara gibi bilim merkezleri olan şehirlerde, hem siyaseti, hem de bilimi, gerçek anlamı ile en uygun ortamda elde ettiler. Eflatun'un «ya filozoflar kral, veya kral, filozof olmalıdır» sözü, Timurlu hükümdarlarının kişiliklerinde gerçekleşmişti diyebiliriz. Her dönemde bazı nitelikler, kişilere, devletin başına geçmeğe hak kazandırır. Söz konusu ettiğimiz Timurlular döneminde, bu niteliklerden biri de bilim gücüdür. Timur'dan sonra gelen hükümdarların hepsi bu güce sahip kişilerdir : Şahruh, Uluğ Bey, Halil Sultan, Şeyh Ömer, Baysungur, onun oğlu Alauddevle, Pir Muhammed, Ebu Said, Hüseyin Baykara.. gibi Timurlu hanedanının ileri gelenleri, bir müderris düzeyinde bilim yapmış kişilerdir. Bu hükümdarlar, vezirleri ve diğer devlet adamları, bilim ve sanat erbabının üzerine adeta kanatlarını germiş, onları maddi ve manevi yönden destekliyor, teşvik ediyorlardı. İran'ın ünlü şairi Câmi, tarihçi Mirkhond ve Khondemir, devrin büyük ressamlarından Bihzâd, Şah Muzaffer, Kasım Ali, Mirak Nakkaş, Cüneyd Nakkaş, Atayi, Emirî Gedayi

gibi şairler, hükümdarların yakın ilgisini gören, sarayla sürekli irtibat halinde bulunan entellektüel kişilerdi. Ünlü edebiyatçı Emirî yazdığı Deh-Nâme adlı eserini Baysungur'a ithaf etti (5). (833/1429). Seydi Mehmet Mirzâ ise, Taşuk-Nâme adlı kitabını, Şahrüh adına yazdı (6). Aynı yazarın diğer bir kitabı Letâfet-Nâme'dir.

Bilim ve sanat adamlarını koruyan Timurlu sülâlesi, ataları Timur'u örnek almışlardır. Timur, Tüzükât'inde bu konudaki politikasını açıkça ortaya koymaktadır: «Beylere, bilginlere, hukukçulara, feylesoflara, tarih yazarlarına çok iyi muamele ettim, iyi ve cesur adamlar benim dostlarımdı. Bilginlerle sıkı ilişkiler kurdum... Adem babamızdan benim zamanıma kadar gelip geçen hükümdarların ne gibi kanunları olduğunu bilginlerden sordum. Bu hükümdarların hal ve hareketleri, bilgileri, konuşmaları çok zaman evvel benim kalbime girmişti. Onların methe layık seçkin nitelikleri ve yaşantılarının en güzel kısımlarıyla donanmış olma-ya ötedenberi özenirdim.»

Timur'un çocuklarına yön veren, onun bu felsefesidir. Timur'da parlak bir tarih bilinci vardır; toplumunu tarihin sağlam temelleri üzerine oturtulmuş yöntemlerle biçimlendirmek istemektedir: «Tecrübe bana gösterdi ki, kanunlar üzerine oturtulmayan bir iktidar uzun süre yaşayamaz. Böyle bir iktidar tavanı, kapısı, avlu ve duvarları olmayan ve her önüne gelenin içeriye dalabilmesini sağlayan eve benzer. Bunun içindir ki ben saltanatımı idare için kanunlar düzenledim ki bu kanunlara saltanatım devam ettiği müddetçe riayet ettim. Siz de edin» (1). Bu anlayışla, Timurdan devleti devralan diğer hükümdarlar, ne bilimi, ne de adaleti ihmal ettiler.

Timurlular dönemini, hükümdarlar kadar etkileyen iki önemli düşünür Mir Ali Şir NEVAÎ (1440-1501) ve Ahmet YASEVÎ (öl. 1166) dir.

Timurlu hükümdarları ve çevrelerindeki diğer devlet ve bilim adamlarının bilimsel etkinliklerini, başka bir yazımızda ele almak ümidiyle böyle bir çalışmaya temel teşkil edecek bir bibliyografya vermeği yararlı bulduk.

(5) Deh-Nâme (British Mus. katalogu sa. 288-289, Adt. 7914/VII, varak 228-272).

(6) Taşşuk-Nâme (Rieu Brit. Mus. katalogu sa. 289-290 Add. 7914/VII, varak 273-289).

Burada önemli bir noktayı vurgulamakta yarar vardır. Türk tarihinde özellikle bilim ve güzel sanatlar alanında uygarlığın çok önemli bir düzeyine ulaştığı bilinen Türk toplumlarından biri, Orta Aysa ve Hindistan'da devletler kuran Timurlu Türkleridir. Ancak bizim Orta Öğretim Tarih Dersi kitaplarında bu devletlerle ilgili olarak özellikle bir cümlelin koyu siyah harflerle vurgulandığını görüyoruz. O cümle, Yıldırım Beyazıt'la Timur arasında geçtiği hikâye edilen şu küfürdür: «Ey Timur adıyla anılan kudurmuş köpek...» (Emin Oktay, Tarih, Lise II sayfa : 212 M.E.B. yayını).

Genç dimağlara, büyük bir özenle öğretilen bu tarz cümlelerin, gerek Tarih bilincine sahip olmak, gerek tarihsel olaylara nüfuz etmekte, olayların gerçek nedenleri üzerinde analiz ve senteze varmakta ne gibi yararı düşünülmüştür? Eğitsel işlevi nedir? Bu soruları kendi kendimize sormak gerekir.

KAYNAKÇA :

- AKA İsmail, Mir Şahruh Zamanında Timurlu İmparatorluğu (1411-1447) Ankara, 1977.
- BARTHOLD, Uluğ Bey ve Zamanı, çev. Akdes Nimet Fahiroğlu, İstanbul. 1930.
- BIYIKTAY Halis, Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, T.T.K. İstanbul, 1941.
- CANPOLAT Mustafa, XIV. yüzyılda yazılmış değerli bir Tıp Eseri, Türkoloji Dergisi, C. 5, Sayı : 1, Ankara, 1973.
- GÖKER, Lutfi, Uluğ Bey Rasathanesi, (2. ci baskı), Ankara 1979.
- HINZ Walter, Çev. M. Altay KÖYMEN, Timurlular Tarihi Hakkında Menba Araştırması, Belleten VI/21-22, 1942.
- KÖPRÜLÜ Fırat, İslâm Medeniyeti Tarihi, (Dinayet İşleri Başkanlığı) Ankara, 1977.
- LEVEND, Ağah Sırrı, Ali Şir Nevâi, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği (4 cilt) T.D.K., Ankara, 1965-68.
- ÖZTUNA Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi..., İstanbul, 1977. II. Cilt, sa. 120.137.
- SAYILI, Aydın, Turkish Contributions to Scientific Work in İslam, Belleten, XLIII, Ankara, 1979.